

İbnü'l-Kütüyye ve Endülüs Tarihine Dair Yazdığı Târîhu iftitâhi'l-Endelüs İsimli Eseri

Ibn al-Ğūtiyya and His Work Named Tarikh iftitāh al-Andalus,
Which He Wrote about The History of Al-Andalus

Ramazan ÖNAL

Dr. Öğr. Üy., Erzincan Binali Yıldırım Assist.Prof., Erzincan Binali Yıldırım
Üniversitesi University
İslami İlimler Fakültesi Faculty of Islamic Sciences
İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Department of Islamic History and Arts
Erzincan | Türkiye Erzincan | Turkey
ramazanonal2416@gmail.com orcid.org/0000-0002-2752-8628

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Araştırma Makalesi Article Types | Research Article
Geliş Tarihi | 12 Nisan 2022 Received | 12 April 2022
Kabul Tarihi | 17 Haziran 2022 Accepted | 17 June 2022
Yayın Tarihi | 30 Haziran 2022 Published | 30 June 2022

Atıf | Cite as:

Önal, Ramazan. "İbnü'l-Kütüyye ve Endülüs Tarihine Dair Yazdığı Târîhu iftitâhi'l-Endelüs İsimli Eseri [Ibn al-Ğūtiyya and His Work Named Tarikh iftitāh al-Andalus, Which He Wrote about The History of Al-Andalus]". *Tokat İlmîyat Dergisi* | *Tokat Journal of İlmîyat* 10/1 (Haziran | June 2022), 193-219.
<https://doi.org/10.51450/ilmiyat.1102423>

İntihal | Plagiarism:

Bu makale, iTenticate aracılığıyla taranmış ve intihal içermediği teyit edilmiştir.
| This article, has been scanned by iTenticate and no plagiarism has been detected.

Copyright ©

Published by Tokat Gaziosmanpaşa University Faculty of Islamic Sciences. Tokat | Turkey.
<https://dergipark.org.tr/ilmiyat>

Ibn al-Ḳūṭīyya and His Work Named *Tarikh iftitāḥ al-Andalus*, Which He Wrote about The History of Al-Andalus

Abstract: In this study, Ibn al-Ḳūṭīyya and his work named *Tarikh iftitāḥ al-Andalus*, which he wrote about the history of Andalusia, is discussed. After giving information about the biography and works of Ibn al-Ḳūṭīyya, his contribution to the history of al-Andalus and the work he wrote in this field were examined in various aspects. The fact that Ibn al-Ḳūṭīyya was born and grown in al-Andalus as a writer and his lineage is based on the Goths on his mother's side has given this work of him an even more important feature. Ibn al-Ḳūṭīyya lived in al-Andalus between (d. 898-977). The eighty-year life of Ibn al-Ḳūṭīyya, who is estimated to have been born in Cordoba, was spent in the cities of Cordoba and Ishbīliye (Sevilla), which were the richest scientific circles of his time and the region. During his time there, he took lessons from the important scientist who was there, and later on, he was instrumental in the training of many scientists. It has been noted that the main area of expertise of Ibn al-Ḳūṭīyya, who is interested in language, literature and poetry as well as Islamic sciences such as Fiqh, Hadith, and Islamic History, is Arabic language and literature. The biographers of Ibn al-Ḳūṭīyya defined him as the imam of the Arabic language in Andalusia, the pioneer of the Arabic language and poetry, the pioneer of the Arabic language, and the historian of al-Andalus. Abū 'Alī al-Qālī, who is accepted as the founder of al-Andalus. Arabic language school, emphasized that Ibn al-Ḳūṭīyya is the most outstanding scholar in the field of Arabic language of al-Andalus. Ibn al-Ḳūṭīyya came to the fore mainly with his identity as an Andalus historian. It was recorded that he knew the history of al-Andalus and the biographies of Andalus statesmen, scholars and poets well and conveyed this information orally. Although there are debates about the ownership of the work *Tarikh iftitāḥ al-Andalus*, which is attributed to him, his deep knowledge of al-Andalus history and the belonging of the information in the work's content to him have never been the subject of discussion. As far as is known, the oldest Andalus historian of the Islamic period is 'Abd al-Malik Ibn Habīb. Although his work named *et-Târîkh* is the first work of Muslim Arabs on the history of al-Andalus, the fact that this work is full of legends and superstition-like stories and that some of the events after his death are included in it, cast a shadow over the scientific identity of this work. Historical information is mostly overshadowed by superstitions and legends. The work of Maârik b. Marwân (d. ?) about the conquest of al-Andalus has not survived. Likewise, although a work on genealogy is mentioned by Ḥūkeym āl-Āzdī, who was thought to have contributed to the history of al-Andalus before Ibn al-Ḳūṭīyya, this work has not reached the present day and is not directly related to the conquest of al-Andalus. Therefore, when these data are taken into account, the importance of Ibn al-Ḳūṭīyya and his work on the conquest of Andalusia becomes more evident. In addition, Ibn al-Ḳūṭīyya's work named *Tarikh iftitāḥ al-Andalus* is of great importance as it is a work that directly deals with the conquest of al-Andalus and the events that took place after the conquest, and it belongs to the works written before it but incomplete in many aspects. It has largely filled the void. Another point is that the author was born and grown in al-Andalus he was related to the ancient Andalus peoples in terms of lineage, he included issues about the nature and formation of the Andalus society, and he tried to present a realistic portrait of the events, which brought his work to a privileged position. In his work, Ibn al-Ḳūṭīyya tried to keep an equal distance to different groups. It is seen that what is told about Moses and Lüzrik (Rodrigo) and Bani Umayyah in his work, in terms of being the Mawālī of the Umayyads from his father's side, is in harmony with the work called *Aḥbâru macmûa* whose

author is unknown but which highlights the Umayyads. However, the fact that he was a member of Sâre al-Ğūtiyya from his mother's side, it is striking that the information he conveyed caused him to reflect his identity as an Andalus. In fact, this work is of great importance in this respect. Because it is extremely important to tell the history of a country where various nations belong to different religions -especially by respecting these elements. It can be said that most historians writing on this subject, except for Ibn al-Ğūtiyya, have neglected this aspect of the issue.

Keywords: Islâmic History, History of Andalusia, Arabic Language, Ibn al-Ğūtiyya.

İbnü'l-Kütiyye ve Endülüs Tarihine Dair Yazdığı Târîhu iftitâhi'l-Endelüs İsimli Eseri

Öz: Bu çalışmada İbnü'l-Kütiyye ve onun Endülüs tarihi hakkında yazmış olduğu Târîhu iftitâhi'l-Endelüs isimli eseri ele alınmıştır. İbnü'l-Kütiyye'nin biyografisi ve eserleri hakkında bilgi verildikten sonra onun Endülüs tarihine katkısı ve bu alanda yazdığı eseri çeşitli yönleriyle incelenmiştir. İbnü'l-Kütiyye'nin bir yazar olarak Endülüs'te doğup büyümüş olması ve soyunun anne tarafından Gotlara dayanması onun bu esere daha da önemli bir özellik kazandırmıştır. İbnü'l-Kütiyye, 898-977 yılları arasında Endülüs'te yaşamıştır. Kurtuba'da doğduğu tahmin edilen İbnü'l-Kütiyye'nin yaklaşık seksen yıllık ömrü yaşadığı dönemin ve bölgenin en zengin ilim muhiti olan Kurtuba ile İşbîliye (Sevilla) kentlerinde geçmiştir. Buralarda bulunduğu süre zarfında orada bulunan önemli ilim adamından dersler almış ve daha sonra kendisi de birçok ilim adamının yetişmesine vesile olmuştur. İslami ilimlerden Fıkıh, Hadis, İslam Tarihi gibi bilimlerin yanında dil, edebiyat ve şiirle de ilgilenen İbnü'l-Kütiyye'nin asıl uzmanlık alanı Arap dili ve edebiyatı olduğu kaydedilmiştir. İbnü'l-Kütiyye'nin biyografisini yazanlar, onu Endülüs'te Arap dilinin imamı, Arap dilinin ve şiirinin öncüsü, Arapçanın öncüsü ve Endülüs tarihi uzmanı olarak tanımlamışlardır. Endülüs Arap dili ekolünün kurucusu olarak kabul edilen Ebû Ali el-Kâlî, İbnü'l-Kütiyye'nin Endülüs'ün Arap dili alanında en üstün ilim adamı olduğunu vurgulamıştır. İbnü'l-Kütiyye, esas olarak Endülüs tarihçisi kimliğiyle ön plana çıkmıştır. Onun Endülüs tarihini, Endülüs devlet adamlarının, ilim adamlarının ve şairlerinin biyografilerini iyi bildiği ve bu bilgileri sözlü olarak aktardığı kaydedilmiştir. Her ne kadar kendisine nispet edilen Târîhu iftitâhi'l-Endelüs isimli eserin ona aidiyeti konusunda tartışmalar olsa da kendisinin Endülüs tarihi konusundaki derin bilgisi ve eserin içeriğindeki bilgilerin ona aidiyeti hususu hiçbir zaman tartışma konusu yapılmamıştır. Bilindiği kadarıyla İslâmi dönemin en eski Endülüs tarihçisi Abdülmelik İbn Habîb'dir. Onun et-Târîh isimli eseri Müslüman Arapların Endülüs tarihine dair ilk eseri olmasına rağmen bu eserin ihtiva ettiği efsane ve hurafe benzeri hikâyelerle dolu olması ve vefatından sonraki olayların bir kısmının da içinde yer alması bu eserin bilimsel kimliğine gölge düşürmüştür. Tarihi bilgiler, daha çok hurafelerin ve efsanelerin gölgesinde kalmıştır. Meârik b. Mervân'ın (öl. ?) Endülüs fethiyle alakalı eseri ise günümüze ulaşmamıştır. Aynı şekilde İbnü'l-Kütiyye'den önce Endülüs tarihine katkısı olduğu düşünülenlerden Hukeym el-Ezdî'nin de nesep bilgisine dair bir eserinden bahsedilse de bu eser de günümüze ulaşmadığı gibi doğrudan Endülüs'ün fethiyle de alakası bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu veriler dikkate alındığında İbnü'l-Kütiyye'nin ve onun Endülüs fethine dair eserinin önemi daha çok ortaya çıkmaktadır. Ayrıca İbnü'l-Kütiyye'nin Târîhu iftitâhi'l-Endelüs isimli eseri, doğrudan Endülüs'ün fethini ve fetihden sonra cereyan eden olayları ele alan bir eser olması yönüyle de büyük bir öneme sahiptir ve kendisinden önce yazılan fakat birçok yönüyle eksik olan eserlere ait boşluğu önemli ölçüde doldurmuştur. Bir diğer husus da yazarın Endülüs'te doğup büyümüş olması,

soy itibarıyla eski Endülüs halklarıyla bağlantısının bulunması, Endülüs toplumunun tabiatı ve teşekkülüyle ilgili hususlara yer vermiş olması ve olayların gerçekçi bir portresini takdim etmeye gayret göstermiş olması gibi nedenler, onun bu eserini ayrıcalıklı bir konuma taşımıştır. İbnü'l-Kütüyye, eserinde farklı gruplara eşit mesafede durmaya çalışmıştır. Baba tarafından Emevilerin mevalisi olması yönüyle eserindeki Musa ile Lüzrik (Rodrigo) ve Benî Ümeyye hakkında anlatılanlar yazarı belli olmayan fakat Emevileri öne çıkaran *Ahbâr mecmû'a* isimli eserle uyum arz ettiği görülmektedir. Ancak onun anne tarafından Sare el-Kütüyye'ye mensup olması yönüyle de aktardığı bilgilerde Endülüslü olma kimliğini yansıtmamasına sebep olduğu göze çarpmaktadır. Esas itibarıyla eser bu yönüyle çok büyük önem arz etmektedir. Zira çeşitli milletlerin farklı dinlere mensup olduğu bir ülkenin tarihini –özellikle bu unsurlara riayet edilerek- anlatılması son derece önemlidir. Denilebilir ki İbnü'l-Kütüyye haricinde bu konuda yazan çoğu tarihçiler meselenin bu yönünü ihmal etmişlerdir

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Endülüs Tarihi, Arap Dili, İbnü'l-Kütüyye.

Giriş

Endülüslü Müslüman ilim adamları erken dönemden itibaren çeşitli alanlarda eser vermeye başlamışlardır. İslâm Tarihi ve Endülüs'ün fethi konusunu işleyen eserlerin ortaya çıkışı ise hicri üçüncü asrın ilk yarısına denk gelmektedir. İslâm dünyasında doğrudan fetih konularını ele alan ve günümüze ulaşan ilk eser Belâzürî'nin *Fütûhu'l-büldân* isimli eseridir. Ancak bu eserde Endülüs fethine ve tarihine dair çok sınırlı miktarda bilgi bulunmaktadır. Ayrıca eserde fetih sonrası olaylardan da hiç bahsedilmemiştir.¹ İbnü'l-Kütüyye'nin *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs* isimli eseri, İbn Habîb es-Sülemî'nin (öl. 238/853) tarihe dair yazdığı eserinden sonra müellifi belli olarak yazılan ve günümüze ulaşan Endülüs fethini konu alan ilk eser olduğu anlaşılmaktadır. İbnü'l-Kütüyye'nin eseriyle benzer konuları işleyen *Ahbâr mecmû'a* isimli eser ise hangi tarihte ve kimin tarafından yazıldığı bilinmediği için onunla mukayese edilmesi sağlıklı bir sonuç meydana getirmemektedir. Ayrıca İbnü'l-Kütüyye'den önce Endülüs fethine ve tarihine dair eser yazdıkları öne sürülen Meârik b. Mervân (öl. ?) ile Hukeym el-Ezdî'nin (öl. 341/952) eserleri günümüze ulaşmamıştır. Gerçi çağdaşı olan Huşenî'nin (öl. 361/971), biyografi ve tabakât alanında yazdığı *Kudâtu Kurtubâ* ve *Ahbâru'l-fukahâi ve'l-muhaddisîn* isimli eserleri, kısmen o güne kadar ki bazı olaylara ışık tutmuştur. Ancak bu eserlerin doğrudan fetihle ve Endülüs'ün tarihiyle ilgisi bulunmamaktadır.²

Bilindiği kadarıyla İslâmî dönem en eski Endülüs tarihçisi Abdülme-

¹ Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân* (Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl: 1988), 228-232.

² Sâlim b. Abdullah el-Halef, *Nüzumu hukmi'l-Emevîyyîn ve rusûmuhum fi'l-Endelüs* (Medine: el-Câmiatü'l-İslâmîyye, 1423), 1/16-17; Ahmet Özel, "Huşenî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/421-422.

lik İbn Habîb'dir. Birçok eseri olduğu söylenen İbn Habîb'in günümüze ulaşan tek eseri *et-Târîh* isimli eseridir.³ Genel tarih kitabı olarak dikkat çeken bu eserde İbn Habîb, dünyanın yaratılışını, Peygamberler tarihini, Hz. Peygamber ve dört halife dönemini, sonrasında gelen halifeler ile Endülüs fethine kadar olan süreci anlattıktan sonra Endülüs'teki maden ve zenginliklerden bahsetmiştir. Devamında da Endülüs'ün fethini, fetheadenleri ve buradaki yöneticileri anlatmıştır. Böylece dünya tarihini Endülüs tarihine bir giriş mahiyetinde anlatmıştır.⁴

Müslüman Arapların Endülüs tarihine dair ilk eseri olmasına rağmen ihtiva ettiği efsane ve hurafe benzeri hikâyelerle dolu olması ve vefatından sonraki olayların bir kısmının da içinde yer alması -ki muhtemelen kendisinden sonra İbn Ebî'r-Rikâ' bu haliyle tasnif etmiştir- bu eserin bilimsel kimliğine gölge düşürmüştür. Tarihi bilgiler, daha çok hurafelerin ve efsanelerin gölgesinde kalmıştır.⁵

Musa b. Nusayr'ın torunlarından Meârik b. Mervân'ın (öl. ?) Musa b. Nusayr'ın döneminde gerçekleşen fetihlerin ve Endülüs tarihine dair bilgilerin yer aldığı bir eseri yazdığı kaydedilmektedir.⁶ Ancak müellifin tam olarak hangi tarihte yaşadığı bilinmemektedir ve onun bu eseri günümüze ulaşmamıştır. Bazı araştırmacılara göre İbn Kuteybe'ye nispet edilen *el-İmâme ve's-siyâse* isimli eserde geçen Musa b. Nusayr ile ilgili haberlerin önemli bir kısmı bu eserden alınmıştır. Her halükarda bu kitapta yer alan Musa b. Nusayr ile ilgili kahramanlık hikâyelerinin çoğu efsane ve hurafelerle doludur.⁷

İbnü'l-Kütüyye'den önce Endülüs tarihine katkısı olduğu düşünülenlerden biri de Hukeym lakaplı Ebu Muhammed Abdullah b. Ubeydullah el-Ezdi'dir (öl. Ö. 341/952). Dil ve tarih konusunda da uzman olduğu öne

³ Ebü'l-Velîd Abdullâh b. Muhammed b. Yûsuf el-Kurtubî el-Ezdi İbnü'l-Faradî, *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs*, thk. Seyyid İzzet Attâr (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1408/1988), 1/312-315; Ebü Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr Fütûh (Fettûh) b. Abdillâh Humeydi, *Cezvetü'l-muktebis fi zikri vülâti'l-Endelüs*, (Kahire: ed-Dâru'l-Misriyye, 1996), 282-284; Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. İzârî el-Merrâküşi, *el-Beyânü'l-muğrib fi (ihtisâri) aḥbâri mülûki'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, neşr. G. S. Colin ve Levi Provençal (Beyrut: Daru's-Sekâfe, 1983), 2/111.

⁴ Angel Gonzalez Palencia, *Târîhu'l-fikri'l-Endelüsî*, çev. Hüseyin Mu'nis (Kahire: Merkezî's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1955), 193-196; Abdülvâhid Zennûn Tâhâ (Abdülvâhid Zennûn Tâhâ), *Neş'etü tedvîni't-târîhi'l-Arabî fi'l-Endelüs* (Bağdat: Dâru's-Şuûni's-Sekâfiyye, 1424/1988), 7-10.

⁵ Palencia, *Târîhu'l-fikri'l-Endelüsî*, 195; Tâhâ, *Neş'etü tedvîni't-târîhi'l-Arabî fi'l-Endelüs*, 10.

⁶ Ebü Saîd Abdurrahmân b. Ahmed b. Yûnus b. Abdilâlâ es-Sadeff el-Misrî, *Târîhu İbn Yûnus el-Misrî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421), 2/241; Humeydi, *Cezvetü'l-muktebis*, 338; Ebü Ca'fer Ahmed b. Yahyâ b. Ahmed b. Amîre ed-Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis fi târihi ricâli'l-Endedüs* (Kahire: Daru'l-Kütübî'l-Arabî, 1967), 458; Ebü Muhammed Bahâüddîn el-Kâsım b. Alf b. el-Hasen ed-Dimaşkı İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk* thk. Ömer b. Garâme (Dâru'l-Fikr, 1415/1995), 61/213.

⁷ Tâhâ, *Neş'etü tedvîni't-târîhi'l-Arabî fi'l-Endelüs*, 11.

sürülen Hukeym'in⁸ Endülüs'e yerleşen Arap ve Berberi kabilelerinin nesep bilgisine dair *Ensâbu'l-Arab ve'l-Berber ed-dâhilîn ile'l-Endelüs* isminde bir eser yazdığı bildirilmiştir.⁹ Dönemin Endülüs'ünün demografik yapısıyla ilgili değerli bilgiler içerdiği tahmin edilen bu eser de günümüze ulaşmadığı gibi doğrudan Endülüs'ün fethiyle de alakası bulunmamaktadır.¹⁰ Dolayısıyla bu verileri dikkate aldığımızda İbnü'l-Kütüyye'nin ve onun Endülüs fethine dair eserinin önemi ortaya çıkmaktadır.

1. İbnü'l-Kütüyye'nin Hayatı

İbnü'l-Kütüyye'nin biyografisini yazanlar, bu konuda net bir malumat aktarmadıkları için doğum tarihi hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak onun hicri 3. asrın son çeyreğinde ve miladi 9. asrın son yıllarında doğmuş olabileceği tahmin edilmektedir.¹¹ Talebesi İbnü'l-Faradî, İbnü'l-Kütüyye'nin aslen İşbîliye'li olduğunu ifade etmektedir. Babasının o sıradaki vazifesi nedeniyle ailesi Kurtuba'da bulunduğu buraya doğmuş ve belli bir yaşa kadar da burada tahsiline devam etmiştir. Daha sonra da kendisi İşbîliye'ye geçip burada ilmi faaliyetlerini bir süre devam ettirdikten sonra tekrar Kurtuba'ya yerleşmiştir.¹²

İbnü'l-Kütüyye'nin asıl ismi Muhammed olup nesep silsilesi, b. Ömer b. Abdülazîz b. İbrahim el-Endelüsî el-İşbîlî el-Kurtubî şeklindedir. Künyesi, Ebû Bekr'dir. Arap dili ve grameri konusundaki üstünlüğünden ve şöhretinden dolayı "el-Lügavî", "en-Nahvî" nisbeleriyle anılmıştır.¹³ Soyu, baba tarafından Berberî asıllı Ömer b. Abdülazîz'in azatlı kölesi olan İshâ b. Müzâhim'den gelmektedir. Anne tarafından soyu ise Müslümanların

⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Ebî Bekr b. Abdillâh b. Abdirrahmân b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kudâî İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile li-Kitâbi's-Şıla*, thk. Abdüsselam el-Hirâs (Lübnan: Dâru'l-Fıkr, 1995), 2/233.

⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdilmelik b. Muhammed b. Saîd el-Evsî el-Ensârî el-Merrâküşî İbn Abdilmelik, *ez-Zeyl ve't-Tekmile li kitabey el-Mevsil ve's-Şıla*, thk. İhsan Abbas (Tunus: Daru'l-Garbi'l-İslâmî, 2021), 4/227.

¹⁰ İbn Abdilmelik, *ez-Zeyl ve't-Tekmile*, 1/103.

¹¹ Ebû Bekr Muhammed b. Ömer b. Abdilazîz b. İbrâhîm el-Endelüsî el-İşbîlî el-Kurtubî İbnü'l-Kütüyye, *Târîhu ifitâhî'l-Endelüs*, thk. İbrâhîm Ebyârî (Beyrut: el-Mektebetü'l-Endelüsiyye, 1989), Giriş, 7, 30; Fuat Günel, "İbnü'l-Kütüyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: 2000), 21/117-118.

¹² İbnü'l-Faradî, *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs*, 2/78; Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî ed-Dımaşkî, *el-A'lâm* (Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002), 6/311.

¹³ Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî, *Mu'cemü'l-üdebâ' (İrşâdü'l-erib ilâ ma'rifeti'l-edib, İrşâdü'l-elibbâ' ilâ ma'rifeti'l-üdebâ', Tabakâtü'l-üdebâ')*, thk. İhsan Abbâs (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1414/1993), 6/2592; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî el-Makkarî et-Tilimsânî el-Fâsî, *Nefhu't-ţib min guşni'l-Endelüsi'r-raţib ve zikru vezrihâ Lisâni'd-dîn İbni'l-Haţib*, thk. İhsan Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdir, 1997), 4/25.

Endülüs'ü fethinden önce bu bölgeye hâkim olan ve bir Cermen topluluğu olan Gotlar'a dayanmaktadır. Bazı İslâmî kaynaklarda Gotların Hz. Nûh'un (a.s.) torunu Kût b. Hâm'dan geldiğine ve bu topluluğun Hz. İbrâhîm zamanından beri bu bölgede yaşadıklarına dair iddialar yer almaktadır.¹⁴

Kütüyye olarak meşhur olan ve son Vizigot krallarından Olmundo'nun (Ole Mundo) b. Gaytaşa'nın (Witiza) kızı Sâre, amcası Emîr Ertabâs (Artabos/Ardabast) tarafından haksızlığa uğramış, bu sebepten Endülüs'ten kaçıp Emevîler'in başkenti Dımaşk'a sığınmak zorunda kalmıştı. Sâre, dönemin Halifesi Hişâm b. Abdülmelik'ten kendisine yapılan bu haksızlığın giderilmesini talep edince Halife onu, Ömer b. Abdülâzîz'in âzatlî kölesi olan İsâ b. Müzâhim ile evlendirerek Endülüs'e göndermiş ve babalarından miras kalan haklarının iadesini sağlamıştı. Uzun süre yaşadığı rivayet edilen ve hayatını İşbiliye'de sürdüren Sâre el-Kütüyye'nin soyu kendi adıyla anılmıştır. Bu yönüyle onun soyundan gelen ve müvelledûn¹⁵ sayılan Tarihçi İbnü'l-Kütüyye de ona izafeten bu nisbeyle meşhur olmuştur.¹⁶

İbnü'l-Kütüyye'nin, ilim ehli bir ailede yetiştiği anlaşılmaktadır. Babası, Ebû Hafs Ömer b. Abdülâziz dönemin önemli bir ilim ehli ve şairiydi. Bu özelliğinden dolayı halife Abdurrahman (en-Nasır) tarafından önce İstice'ye daha sonra da İşbiliye'ye kadı olarak atanmış ve bu dönemde toplam yedi buçuk yıl kadılık yapmıştır.¹⁷

İbnü'l-Kütüyye'nin uzun süre yaşadığı ve birçok ilim ehliyle irtibata geçtiği, uzun hayat sürdüğü için de birkaç neslin kendisinden istifade ettiği bilinmekle beraber onun hangi şehirde ne kadar süreyle kaldığına dair bir bilgi bulunmamaktadır.¹⁸ Hayatının büyük bir kısmını ilme adanmış İbnü'l-Kütüyye, 3 Rebiülevvel 367 (8 Kasım 977) senesinde Salı günü 79 yaşında vefat etmiş ve Çarşamba günü ikindi vakti Kurtuba'daki Ku-

¹⁴ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, 6/2592-2594; İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zehab fi ahbâri men zehab*, thk. Mahmud el-Arnâvut (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1406/1986), 4/362.

¹⁵ "Endülüs'ü fetheden Arapların İspanya yerlisi kadınlarla evlenmeleri neticesinde meydana gelen melez ırka, başka bir görüş ise Endülüs'ün fethinden sonra yerli halktan Müslüman olan ve "mesâlime" (esâlime) isimleriyle anılan ilk mühtedilerin çocuklarına müvelledûn demektir." bk. Mehmet Özdemir, "Müvelledûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/228-229.

¹⁶ İbnü'l-Kütüyye, *Târîhu iftitâhî'l-Endelüs*, 7, 30; Makkarî, *Nefhu't-tib*, 1/265-267; Günel, "İbnü'l-Kütüyye", 21/117-118.

¹⁷ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, 3/145; Ebü'l-Vefâ (Ebû İshâk) Burhânüddin İbrâhîm b. Alî b. Muhammed el-Ceyyânî el-Medenî İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzhreb fi ma'rifeti a'yânî 'ulemâ'i'l-mezheb*, thk. Muhammed el-Ahmedî (Kahire: Dâru't-Turâs, ts.), 1/176.

¹⁸ Ebü'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, eş-Şâfîî, *Buğyetü'l-vu'ât fi tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nühât*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm (Lübnan: el-Mektebtü'l-Asriyye, ts.), 1/198.

reş mezarlığına defedilmiştir.¹⁹ Onun yaşadığı süreyle ilgili anlatılanlara bakılırsa 82 yaş çok kısa bir süre gibi görünmektedir. Zira onun uzun süren hayatıyla ilgili anlatılan bilgilerin bir kısmı efsane tarzı hikâyelere dönüşecek kadar abartılarla doludur.²⁰

2. İlmî Şahsiyeti

2.1. Hocaları ve Faydalandığı İlim Adamları

İbnü'l-Kütüyye, Kutuba ve İşbiliye'de dönemin önemli ilim adamlarından faydalanmıştır. Kaynaklarda bahsi geçen hocaları şöyle sıralanabilir: Dil ve tarih konusunda uzman olan Tahir b. Abdülaziz (öl. 305/918), fakih ve hadisçi Abdullah b. Ebü'l-Velîd el-A'rac (öl. 309/922), Muhammed b. Abdülvehhab b. Muğîs (öl. ?), Endülüs tarihi konusunda uzman olan Muhammed b. Ömer b. Lübâbe (öl. 314/926), hadis ve fıkıh uzmanı Ömer b. Haf b. Ebî Temmâm (öl. 316/928), meşhur hadisçi Bakî b. Mahled'in öğrencisi Esem b. Abdülaziz (öl. 319/931), hadisçi ve fıkıhçı Ahmed b. Hâlid (öl. 322/934), Muhammed b. Mişver, Muhammed b. Abdümelik b. Eymen (öl. 330/942), Bakî b. Mahled'in öğrencilerinden Abdullah b. Yûnus (öl. 330/942)²¹ hadis, fıkıh, dil ve nesep âlimi, tarihçi Kâsım b. Esbağ (öl. 340/951)²², Muhammed b. Ubeyd ez-Zebîdî, Ebû Abdillâh İbnü'l-Kavn, Hasan ez-Zebîdî, İbn Câbir ve Ali b. Ebî Şeybe (öl. 325/937). Ayrıca dönemin en önemli Arap dili ve lehçeleri uzmanı Ebû Alî el-Kâlî (öl. 356/967)²³, Ahmed b. Bişr İbnü'l-Eğbes (öl. 327/939)²⁴ ile İbn Fevk'ten de faydalandığı rivayet edilir. Bunların dışında ismi zikredilmeyen diğer çağdaşlarından da faydalanmıştır.²⁵

2.2. Talebeleri ve Kendisinden İstifade Edenler

İbnü'l-Kütüyye'nin çağdaşı olan ve daha sonra farklı ilim dallarında çok iyi yetişmiş birçok ilim adamı kendisinden çeşitli alanlarda faydalanmışlardır. Dönemin iyi bir dilcisi (nahivci), hattat, edip ve fakih olan Muhammed b. Eflah el-Biccânî (öl. 385/995)²⁶ kendisinden dil ve gramer öğrenmiştir. Ebû ManMuhammed b. Ebî Âmir İbnü'l-Kütüyye'den lügat

¹⁹ Süyûtî, *Buğye*, 1/198.

²⁰ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 4/363.

²¹ İbnü'l-Faradî, *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs*, 1/42, 105, 243, 261, 265, 366; 2/36, 52-53.

²² İbnü'l-Faradî, *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs*, 1/406-408; Mehmet Görmez, "Kâsım b. Asbağ", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/540-541.

²³ Cumhuriyet Ersin Adıgüzel, "Endülüs'te Dil Çalışmalarının Kurucu İsmi: Ebû Alî el-Kâlî", *Istanbul Journal of Arabic Studies*, C: 2 Sayı: 1 (Haziran 2019), 3-22.

²⁴ İbnü'l-Faradî, *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs*, 1/44; Süyûtî, *Buğye*, 1/198.

²⁵ İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-müzheb*, 2/217.

²⁶ İbnü'l-Faradî, *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs*, 2/101; Süyûtî, *Buğye*, 1/57.

konusunda istifade etmiştir. Kadı Ebu'l-Hazm Halef b. İsâ (öl. ?) onun ilminden faydalanmıştır.²⁷ Kurtuba ilim ehlerinden fıkıh, belge ve tarih konusunda uzman kabul edilen Ahmed b. Afîf Ebû Ömer (öl. 410/1020) kendisinden bu alanlarda faydalanmıştır. Tarih ve fıkıh konusunda öncü olan Kurtubalı âlim Ebû Eyyûb Süleyman b. Beytîr el-Kelbî (öl. 404/1014) çeşitli konularda kendisinden yararlanmıştır. Fıkıh, edebiyat ve dil konusunda uzman olan Muhammed b. Hasan ez-Zebîdî (öl. 379/990) ondan çeşitli konuları öğrenmiştir.²⁸ Hadis âlimi Ebu Amr el-Kustânî (öl. 431/1039)²⁹, İbnü'l-Arif olarak da meşhur olan dilci ve şair Hüseyin b. el-Velîd b. Nasr Ebü'l-Kâsım (öl. 390/1000), İbnü'l-Kütüyye'den Arap dilinin inceliklerini öğrenmiş ve bu alanda çeşitli eserler/şerhler kaleme almıştır.³⁰ Arap dili uzmanı olan ve daha sonra tıpla da ilgilenen İbnü'l-Haddâd olarak da bilinen Saîd b. Muhammed el-Maâfirî Ebû Osman el-Kurtubî (öl. 365/975) de İbnü'l-Kütüyye'den istifade etmiştir.³¹

Çeşitli ilim dallarında yetkin olan İbnü'l-Kütüyye'nin, yaşadığı dönemde farklı kategorilerde birçok insanın kendisinden istifade ettiği bilinmektedir. Uzun süre yaşadığı bilinen İbnü'l-Kütüyye'den dönemin devlet adamları, onların çocukları, kadılar ve genç-ihthiyar birkaç nesil istifade etmiştir.³²

2.3. İbnü'l-Kütüyye'nin İlgilendiği İlim Dalları ve Endülüs Tarihi ile Alakası

Farklı bilim dallarında bilgi sahibi olan İbnü'l-Kütüyye'nin asıl uzmanlık alanı dil ve edebiyattır. Endülüs'ün vali, muhaddis, fakih, edip ve şairlerine dair eser yazan Humeydî (öl. 488/1095), İbnü'l-Kütüyye'nin Arap dili konusunda imam olduğunu ve bu alanda fiillerle ilgili benzersiz bir eseri yazdığını, önemli ilim adamlarından faydalandığını ve birçok ilim adamının kendisinden faydalandığını kaydetmiştir.³³ Ahmed b. Yahya ed-Dabbî (öl. 599/1203) onun Arapçanın öncüsü olduğunu ifade etmiştir.³⁴ İbnü'l-Kıftî (öl. 646/1248), onu Endülüs'ün Arap dilinin ve şiirinin öncüsü olarak zikretmiş ve bu konuda eşsiz eserler yazdığını ifade etmiştir.³⁵

²⁷ Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, 112.

²⁸ İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzheb*, 1/176, 376; 2/219-220.

²⁹ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 5/155; Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, *el-İber fi haberî men ğaber*, thk. Ebû Hâcer Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kütüb'l-İlmiyye, ts.), 2/265.

³⁰ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, 3/1164.

³¹ İbnü'l-Faradî, *Târîhu Ulemâ'l-Endelüs*, 1/203; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, 3/1374.

³² İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzheb*, 2/218; Süyûtî, *Buğyetü'l-vuât*, 1/198.

³³ Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 76.

³⁴ Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, 112.

³⁵ Ebü'l-Hasen Cemâlüddîn Alî b. Yûsuf b. İbrâhîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî el-Kıftî, *İnbâhü'r-*

İbnü'l-Kütüyye, Arapça dil bilgisi konusunda döneminin otoritesi olarak kabul edilmiş, şiir, edebiyat ve tarih konusunda da üstünlüğü tescil edilmiştir. Hadis ve fıkıh konusunda da iyi seviyede bilgi sahibi olmasına rağmen bu konuda bir usulü olmadığı ve daha çok ezberden manayla rivayetler aktardığı için eleştirilmiştir.³⁶

İbnü'l-Kütüyye'nin, Endülüs tarihini, Endülüs devlet adamlarının, ilim adamlarının ve şairlerinin biyografilerini iyi bildiği ve bu bilgileri çoğu zaman ezberinden aktardığı kaydedilmektedir. Onun bu konuda *Târîhu'l-Endelüs* isminde bir eserin yanında başka eserlerinin de olduğu³⁷, ancak onun asıl uzmanlık alanının dil ve gramer olduğu bildirilmiştir. Halife el-Müstansır Hakem b. Abdurrahman, dönemin en önemli ilim adamlarından Ebû Alî el-Kâlfî'ye Endülüs'te Arapça konusunda kimin üstün olduğunu sorması üzerine Ebû Ali, tereddütsüz bir şekilde İbnü'l-Kütüyye olduğunu ifade etmiştir.³⁸ Zehebî de onun dil ve gramer konusunda öncülük yaptığını bildirmiş, tarihi ve biyografiyi iyi bildiğini, fıkıh ve hadis alanlarında birçok eserinin olduğunu ve züht sahibi bir zat olduğunu aktarmıştır.³⁹

Murtazâ ez-Zebîdî (öl. 1205/1791), Fîrûzâbâdî'nin *el-Kâmûsü'l-muhîd* adlı Arapça sözlüğüne yazdığı *Tâcu'l-arûs* isimli şerhinde İbnü'l-Kütüyye'nin eserlerinden Arapça anlam, imlâ, kelime şekilleri ve gramer yapısıyla ilgili onlarca örnek nakletmiş ve onu referans göstermiştir.⁴⁰ Bu durum, onun Arap dili konusundaki otoritesini ve dile olan hâkimiyetini göstermektedir. Ayrıca Zebîdî, onu Arap dilinin imamları arasında zikretmiş Arap dili ile ilgili yazdığı *Kitabu'l-ef'al* isimli eserinden takdirle bahsetmiştir.⁴¹

İbnü'l-Kütüyye'den söz eden kaynaklar, onu kendi döneminde Arapçayı en iyi bilen, fıkıh, hadis, rivayet, anekdot konusunda mahir ve hadis alanında otorite sahibi olan bir ilim adamı olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca ibadet ehli ve takva sahibi örnek bir şahsiyet olduğu kaydedilmiştir.⁴²

İbn Abdurrauf, onun dönemin Endülüs fakihlerinden biri olduğunu,

ruvât alâ enbâhi'n-nühât, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1406/1982) 3/178.

³⁶ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, 6/2592; Makkarî, *Nefhu't-ţîb*, 4/25; Zehebî, *el-İber*, 2/127; Heyet, *Mûcezu Dâireti'l-maârifî'l-İslâmiyye* (Merkezü'ş-Şârîka, 1998), 23/7290.

³⁷ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, 6/2592; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-müzzeb*, 2/218; Makkarî, *Nefhu't-ţîb*, 4/25.

³⁸ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, 6/2592.

³⁹ Zehebî, *el-İber*, 2/127.

⁴⁰ Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, (Dâru'l-Hidâye, ts.), 1/127; 7/195; 39/282; 40/262.

⁴¹ Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, 20/58.

⁴² İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-müzzeb*, 2/217.

önemli bir edebiyatçı, Arapçaya hâkim, dilin incelikleri konusunda uzman, doğru ve anlaşılır kelime kullanan iyi bir şair olduğunu vurgulamıştır. İbnü'l-Kütüyye'nin Arap dili ve grameri konusunda döneminde kendisine denk kimse yoktu. Bu alanda ilk sayılabilecek eserler yazmıştır. *Kitâbu tesârîfi'l-ef'âl*, *Kitabu'l-maksûr ve'l-memdûd*, *Şerhu risâleti edebi'l-küttâb* ve bunların dışında da eserleri vardır. Endülüs tarihi ve Endülüs yöneticilerinin biyografisi hakkında bilgi sahibiydi. Endülüs tarihine dair güzel bir eseri vardır.⁴³

İbn Hacer, onu *Kitâbu'l-ef'âl* eserinin yazarı olarak tanıtmış ve diğer eserlerinden söz etmemiştir. Ancak o, İbnü'l-Kütüyye'nin Arap dili ve edebiyatı konusunda döneminin ey iyisi olarak sanat ve edebiyatta ileri seviyede olduğunu ifade etmiştir.⁴⁴

İbnü'l-Kütüyye ile ilgili sıkça vurgulanan bir diğer özelliği de onun şairliğidir. Yakût el-Hamevî (öl. 626/1229), *Mu'cemü'l-üdebâ'* isimli eserinde onun şiirlerinden bazı örnekler aktarmıştır.⁴⁵ Seâlibî (öl. 429/1038), onun Arap dilindeki üstünlüğünden, şairlik ve tarihçiliğinden bahsederek şiirlerinden örnekler vermiştir.⁴⁶ İbnü'l-Kütüyye'den bahseden bütün kaynaklar onun Arap dilindeki üstünlüğü, edebiyat ve şiirdeki ustalığı konusunda hem fikirdirler. İbnü'l-Kütüyye'nin yazdığı şiirler, sade, açık tabiat güzelliklerini, baharın coşkusu ve doğa tasvirlerini ihtiva eder. Örneğin:

“*Toprak güldü ve (baharın) müjdesi sana göründü
Bıyıkları terledi, yanakları tazelendi
Bahçeleri ötmeye başladı, bitkileri birbirine sarıldı
Işıkları ve meyveleri güzel kokular yaydı.*”⁴⁷

Şair Yahya b. Hüzeyl et-Teymî (öl. ?), İbnü'l-Kütüyye ile ilgili bir anısını şöyle aktarır: Hüzeylî, bir gün Kurtuba'da dağın eteğinde bulunan bahçesine giderken İbnü'l-Kütüyye ile karşılaşır ve kendisine şöyle hitapta bulunur:

“*Nereden geldin ey benzeri bulunmayan
Ve ey etrafında dünyanın döndüğü güneş (nereden geldin)?
İbnü'l-Kütüyye gülümseyerek ona şöyle cevap verir:*

⁴³ İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzheb*, 2/218.

⁴⁴ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Lisânü'l-mîzân*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Dâru'l-Beşâir, 2002.), 7/412.

⁴⁵ Yakût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, 6/2594.

⁴⁶ Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâil es-Seâlibî, *Yetîmetü'd-dehr fi mehâsini ehli'l-âşr*, thk. Müfid Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983), 2/84-85.

⁴⁷ Ebû Nasr el-Feth b. Muhammed b. Ubeydillâh b. Hâkân b. Abdillâh el-Kaysî el-İşbîlî, *Matmahu'l-enfus ve mesrahu't-te'ennüs fi mülehi ehli'l-Endelüs*, thk. Muhammed Ali Şevâbike (Müessesü'r-Risâle, 1403/1983), 288.

*Yalnız kalıp ibadet edenlerin hoşuna gittiği bir evden
İçinde kötüler olsa da kusurlarını gizleyen bir mekândan (geldim).⁴⁸*

Şiirlerinin muhtevası çoğunlukla doğa güzellikleri ve tabiat tasvirleriyle ilgilidir. Teşbihlerindeki güzellik, kelime seçimindeki titizlik, anlam berraklığı ve örgü mükemmelliği şiirlerinin en belirgin özellikleridir. Ancak maharetli bir şair ve usta bir edip olduğu halde İbnü'l-Kütüyye'nin, zühd ve takvâ hayatıyla bağdaştıramadığı için yaşı ilerleyince şiir yazmayı bıraktığı ifade edilmektedir.⁴⁹ İbnü'l-İmâd, İbnü'l-Kütüyye'nin, kaliteli şiirler yazdığını, doğru ve açık anlamlı kelimeleri kullandığını, şiir kurgularının çok güzel olduğunu ancak züht ve takvası sebebiyle bir süre sonra şiir yazmaktan vazgeçtiğini ve ileriki yaşında münzevi bir hayatı tercih edip bağ ve bahçeyle ilgilendiğini ifade eder.⁵⁰

3. İbnü'l-Kütüyye'nin Eserleri

Kaynaklarda, İbnü'l-Kütüyye'nin üçü telif bir tanesi de şerh olmak üzere toplam dört adet eserinden bahsedilmektedir. Telif olan eserlerinden ikisi *el-Ef'âl* (*Teşârifü'l-ef'âl*), *el-Mağşûr ve'l-memdüd* sarf ile ilgilidir. Diğer telif eseri olan *Târîhu iftitâhi'l-Endülüs* Endülüs tarihine dairdir. Ancak bu eserin kendisine ait olup olmadığı konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. İleride bu konu ayrıca ele alınacaktır. İbnü'l-Kütüyye'nin şerh olarak yazdığı *Şerhu edebi'l-kâtib* veya *Şerhu edebi'l-küttâb* isimli eseri ise günümüze ulaşmadığından ve aynı isimle birçok kitap bulunduğundan tam olarak hangi esere şerh olarak yazdığı anlaşılmamaktadır.⁵¹ Bilinen eserleri ve mahiyetleri şöyledir:

***el-Ef'âl* (*Teşârifü'l-ef'âl*):** İbnü'l-Kütüyye'nin günümüze kadar ulaşmış ve kendisine ait olduğu konusunda kesin bilgi bulunan tek eseridir. Zira diğer eserlerinden iki tanesi (*el-Mağşûr ve'l-memdüd* ve *Şerhu edebi'l-kâtib*) günümüze kadar ulaşmamıştır. Tarihle ilgili olan eseri ise aidiyeti konusunda tartışma yaşanmıştır.⁵² Arap dili morfolojisi (sarf) konusunu işleyen ve özellikle fiilleri müstakil olarak ele alan en eski ve en önemli eserlerden biridir. İbnü'l-İmâd, bu eseriyle alana ilk kapıyı açan kişinin İbnü'l-Kütüyye olduğunu ancak İbnü'l-Kattâ'nın (öl. 515/1121) yazdığı eserin onun eksikliklerini giderme anlamında daha üstün olduğunu ifade

⁴⁸ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, 6/2593; Ebû Muhammed Afifüddîn Abdullâh b. Es'ad b. Alî b. Süleymân el-Yâfî el-Yemenî, *Mir'âtü'l-cenân ve 'ibretü'l-yakzân fi ma'rifeti havâdisi'z-zamân* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417/1997), 2/293; Makkarî, *Nefhu't-ţib*, 3/73-74.

⁴⁹ Günel, "İbnü'l-Kütüyye", 21/117-118.

⁵⁰ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zehab*, 4/363.

⁵¹ İbnü'l-Kütüyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, Giriş, 18.

⁵² el-Halef, *Nüzumu hukmi'l-Emevîyyîn*, 1/18.

etmiştir.⁵³ Arap dilindeki fiillerin masdarlarıyla birlikte sistematik bir şekilde ele alındığı ilk eser olma özelliğinden dolayı kendisinden sonra gelenler onun bu sistemini takip etmişlerdir.⁵⁴ İbnü'l-Kütiyye'nin talebelerinden İbnü'l-Haddâd Saîd b. Muhammed el-Meâfirî, eserde eksik kalan fiil kalıplarını da ekleyerek yeni bir eser yazmıştır. İbn Tarîf (öl.?), onun *Kitâbu'l-ef'âl*'ine eklemeler yapmıştır.⁵⁵ *Keşfu'z-zunûn*'da Ebû Osman Saîd b. Muhammed es-Sarakustî'nin *el-Ef'al* kitabına ilaveler yaptığını ve alfabetik sıraya göre 2753 fiilin yapısından bahsettiğini ifade edilir.⁵⁶ İbn Hallikân, İbnü'l-Kütiyye'nin *Kitâbu teşâri'fi'l-ef'âl*'i bu alanda yazılan ilk eser olduğunu ifade etmiştir.⁵⁷

Süleymaniye Murad Molla koleksiyonunda 1790 numaralı demirbaşla kayıtlı bir yazması bulunan bu eserle ilgili ilk çalışmayı Ignazio Guidi yapmış ve *il Libro dei verbi di Ibn al Kutıyyah* ismiyle (Leiden 1894) yayınlamıştır. Kitabın tahkikli neşrini ise Ali Fûde gerçekleştirmiştir (Kahire 1952, 1993).⁵⁸

el-Makşûr ve'l-memdûd: Kaynaklarda isminden bahsedildiği halde günümüze kadar ulaşmadığından bu eserin içeriği hakkında kesin bir fikir sahibi değiliz. Bu eserle ilgili “bu alanda kendisinden önce yazılan bütün kitaplardan üstündür ve kendisinden sonra da benzeri olmamıştır”⁵⁹ mübalağalı ifadeler eserin hangi özelliğinden dolayı söylendiği bilinmemektedir. Zira bu alanda Ferrâ (öl. 207/822) (aynı isimle eser yazmıştır)⁶⁰, Asmaî (öl. 216/831), el-Yezîdî (öl. 237/851), Müberred (öl. 286/900), Zeccâc (öl. 311/923), İbn Düreyd (öl. 321/933) (aynı isimle manzum bir eser yazmıştır)⁶¹ diğerleri gibi alanın önemli isimleri kendisinden önce yaşamış, bu alanda eserler yazmış ve hatta bazıları aynı isimle eser yazmışlardır. Aynı şekilde kendisinden sonra da bu alanın büyükleri olarak kabul edilen İbn Hâlevyeh (öl.370/980), Ebû Ali el-Fârisî (öl. 377/987), İbn Cinnî (öl. 392/1002) ve İbn Mâlik et-Tâî (öl. 672/1274) gibi birçok ilim ada-

⁵³ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 4/363; 6/74; Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/311.

⁵⁴ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 4/363.

⁵⁵ Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 76; Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, 539.

⁵⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn an esmâi'l-kütübi ve'l-fünûn* (Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, 1941), 1/81.

⁵⁷ Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân*, thk. İhsan Abbas (Beirut: Dâru Sadır, 1971), 4/368-369.

⁵⁸ İbnü'l-Kütiyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, Giriş, 15; Günel, “İbnü'l-Kütiyye”, 21/117-118.

⁵⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4/368; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 4/363.

⁶⁰ Zülfikar Tüccar, “Ferrâ Yahya b. Ziyâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/406-408.

⁶¹ Nasuhi Ünal Karaarslan, “İbn Düreyd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/216-219.

mı alana dair eserler vermişlerdir. Dolayısıyla yapılan mukayesenin neye göre yapıldığı anlaşılmemektedir.⁶²

Şerhu sadri Edebi'l-küttâb: Günümüze ulaşmayan bu eserle ilgili bazı kaynaklarda açıklamalar bulunmaktadır. Hicri 6. yüzyılda Endülüs'te yaşamış olan âlim İbn Beşkuvâl (578/1183), İbn Kütüyye'nin bu eserinin İbn Kuteybe'nin *Edebü'l-kâtib* adlı eserine yazılmış bir şerhi olduğunu vurgulamıştır.⁶³ Ayrıca bu eserin bir muhtasarının bulunduğu ve müellifin talebesi Ebü'l-Velîd Yûnus b. Abdullah b. Muğîs tarafından rivayet edildiği bildirilmektedir.⁶⁴

Târîhu iftitâhi'l-Endelüs: İsminden de anlaşılacağı üzere bu eser Endülüs'ün fethine ve tarihine dairdir. İbnü'l-Kütüyye bu eserde, Endülüs'ün fethini ve hicri üçüncü asrın sonuna kadar meydana gelen olayları dağınık bir şekilde ele almıştır.⁶⁵

Bu eserin çeşitli kütüphanelerde birden fazla nüshaları bulunmaktadır. Eserin Paris yazmalarda 1867, Leiden yazmalarda 996, Münih yazmalarda 987, Kahire yazmalarda 2837 demirbaş numaralarıyla kayıtlı birer nüshası yer almaktadır.⁶⁶ Ayrıca Batı dünyasında farklı tarihlerde birden fazla baskısı da yapılmıştır. Eserle ilk ilgilenen kişi Fransız müsteşrik Jacques Auguste Cherbonneau olmuştur. Cherbonneau, önce eserin Hakem b. Hişâm dönemi olaylarını kapsayan bölümünü *Histoire du règne d'Elhakem fils de Hicham* ismiyle yayınlamıştır. Daha sonra da kitabın tamamını Fransızca tercümesiyle birlikte yayımlamıştır. Julián Ribera y Tarrago ise önce eserin metnini 1868'de, sonra İspanyolca çevirisini 1926'da Madrid'de neşretmiştir. Houdas, kitabın bu neşrine dayanan metniyle beraber Fransızca tercümesini 1889'da Paris'te yayımlamıştır.⁶⁷

Eser, İslâm dünyasında da birkaç defa neşredilmiştir. Mısır'da Matabaatü't-Tevfik tarafından tarihsiz olarak basılmıştır. Diğer bir baskısı ise İbrâhim el-Ebyârî'nin tahkikiyle 1982 tarihinde Kahire'de yapılmıştır. Bir baskısı da İsmâil el-Arabî'nin talik ve tahkikiyle Cezayir'de 1989'da el-Müessesetü'l-vataniyye tarafından neşredilmiştir. Paris ve Madrid yaz-

⁶² İbnü'l-Kütüyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, Giriş, 15-17.

⁶³ Ebü'l-Kâsım Halef b. Abdîmelik b. Mes'ûd b. Mûsâ b. Beşkuvâl el-Hazrecî el-Ensârî el-Endelüsî, *es-Sıla fi târihi e'immeti'l-Endelüs* (Mektebetü'l-Hancî, 1955), 1/137

⁶⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a' yân*, 4/368; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 4/363; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-müzheb*, 2/218; Günel, "İbnü'l-Kütüyye", 21/117-118.

⁶⁵ Palencia, *Târîhu'l-fikri'l-Endelüsî*, 210; el-Halef, *Nüzumu hukmi'l-Emeviyyîn*, 1/18; Günel, "İbnü'l-Kütüyye", 21/117-118.

⁶⁶ İbnü'l-Kütüyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, Giriş, 26.

⁶⁷ İbnü'l-Kütüyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, Giriş, 26; Heyet, *Mücezu dâireti'l-maârifî'l-İslâmiyye*, 21/6630; Yusuf b. İlyân b. Musa b. Serkîs, *Mu' cemu'l-matbûâtî'l-Arabîyye*, (Mısır: Matbaatü Serkîs, 1346/1928), 1/220; Günel, "İbnü'l-Kütüyye", 21/117-118.

malarıyla karşılaştırmalı diğer bir baskısı ise Abdullah Üneys et-Tabbâ' ile Ömer Faruk et-Tabbâ' tarafından 1994'te Beyrut'ta neşredilmiştir.⁶⁸

E. Fagnan aralarında İbnü'l-Kütüyye'nin *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs* isimli eserinin de bulunduğu Mağrip ve Endülüs tarihiyle ilgili eserleri bir araya getirerek çevirilerini yapmış ve *Extraits inedits relotif au maghreb* ismiyle 1924 tarihinde Cezayir'de yayınlamıştır.⁶⁹

4. Endülüs Tarihine Dair Yazdığı *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs* İsimli Eserin İbnü'l-Kütüyye'ye Aidiyeti Meselesi ve Bu Eserin İçeriği

4.1. Eserin İbnü'l-Kütüyye'ye Aidiyeti Meselesi

İbn Kütüyye'nin Endülüs tarihi ile ilgili bilgisinden ve bu konudaki uzmanlığından şüphe duyulmadığı halde bu eserinin ona ait olup olmadığı konusunda tartışmalar yaşanmıştır.⁷⁰ Bazı araştırmacılar, bu eserin İbnü'l-Kütüyye'ye olan aidiyetini şüpheyle karşılamışlardır. Gerekçe olarak da eserdeki anlatım tarzında bulunan ve çoğunlukla “Şeyhimiz Ebû Bekr şöyle dedi veya İbnü'l-Kütüyye şöyle dedi” gibi ifadelerin bulunmasını öne sürmüşlerdir. Ayrıca eserde İbnü'l-Kütüyye'den bahsedilirken kendi kendini veya sülalesini anlatan biri olarak değil de başkası tarafından aktarılan üçüncü şahıs ifadesiyle sunulmuştur.⁷¹ Eseri İspanyolcaya çeviren Ribera, açıkça bu kanaatini belirtmiş ve şu anda bu haliyle elimizde bulunan bu eserin bizzat İbnü'l-Kütüyye tarafından değil de kendisinden nakilde bulunan ve alana ilgi duyan öğrencilerinden biri tarafından yazılmış olabileceğini iddia etmiştir.⁷² Talebesi ve aynı zamanda hayatının en yakın şahidi olan İbnü'l-Faradî'nin *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs* isimli eserinde İbnü'l-Kütüyye'den bahsederken böyle bir eserden söz etmemesi ise bu iddiayı öne sürenlerin görüşünü kuvvetlendirmiş gibi gözükse de⁷³ esasen İbnü'l-Faradî, onun Arap dili alanında yazmış olduğu eserlerini sıraladıktan sonra bunların haricinde başka eserlerinin de olduğunu ifade etmesi de bu eserin varlığına bir işaret olabilmektedir. Ayrıca İbnü'l-Faradî'ye göre Endülüs tarihi ile ilgili bilgilerin, esasen İbnü'l-Kütüyye'nin kendi kanaati ve kendi bilgileri olup bunları bizzat öğrencilerine ezberden irticalen yazdırmıştır. Onun bu bilgileri ezberden aktarması kitabın varlığına da bir engel teşkil etmemektedir.⁷⁴

⁶⁸ İbnü'l-Kütüyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, 32.

⁶⁹ *Mücezu dâireti'l-maârifil-İslâmiyye*, 31/9695.

⁷⁰ el-Halef, *Nüzumu hukmi'l-Emeviyyin*, 1/18; Günel, “İbnü'l-Kütüyye”, 21/117-118.

⁷¹ Palencia, *Târîhu'l-fikri'l-Endelüs*, 203. İbnü'l-Kütüyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, 32.

⁷² Palencia, *Târîhu'l-fikri'l-Endelüs*, 203.

⁷³ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, 2/78; el-Halef, *Nüzumu hukmi'l-Emeviyyin*, 1/16-17; Günel, “İbnü'l-Kütüyye”, 21/117-118.

⁷⁴ İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, 2/79; Mehmet Özdemir, “Müvelledün'un Endülüs Eme-

İbnü'l-İmâd, Arap dili konusundaki eserlerini zikrettiği halde tarihe dair bir eserinden söz etmemiş ve bu konudaki bilgisinin ezbere dayalı olduğunu vurgulamıştır. Ancak İbnü'l-İmâd, onun Endülüs tarihini bildiğini, yöneticilerin, ilim adamlarının ve şairlerini biyografisine meraklı olduğunu hatırlatmıştır.⁷⁵

İbn Ferhûn, İbnü'l-Kütüyye'nin *Kitâbu tesârîfi'l-ef' 'al, Kitabu'l-maksûr ve'l-memdûd, Şerhu risâleti edebi'l-küttâb* isimli eserlerini saydıktan sonra bunların dışında da eserleri olduğunu ve onun Endülüs tarihi ile Endülüs yöneticilerinin biyografisi hakkında bilgi sahibi olduğunu, Endülüs tarihine dair güzel bir eserin bulunduğunu ifade etmiştir.⁷⁶

Makkarî de onun Arap dili ile alakalı eserlerinden bahsettiği halde Endülüs tarihine dair yazdığı bir eserinden söz etmemiştir.⁷⁷ İşin ilginç tarafı Endülüs tarihine dair yazılan en kapsamlı eser olan Makkarî'nin eserindeki bu dönemle ilgili bilgilerin çoğu İbnü'l-Kütüyye'deki bilgilerle örtüşmektedir ve sanki bilgilerin önemli bir kısmı buradan aktarılmış gibi görünmektedir.⁷⁸

İbn Hacer de onu *Kitâbu'l-ef' 'âl* eserinin yazarı olarak tanıtır ve diğer eserlerinden söz etmez. Arap dili ve edebiyatı konusunda döneminin ey iyisi olduğunu sanat ve edebiyatta ileri seviyede olduğunu ifade eder.⁷⁹

Kâtib Çelebi, *el-Ef' 'âl ve tesârîfuha* ve *Kitâbu'l-maksûr ve'l-memdûd* isimli iki eserinden bahsetmiştir. Diğer eserleri hakkında bir fikir beyan etmemiştir.⁸⁰

Hediyetü'l-arifin yazarı ise ona ait dört eserin ismini sıralamış ve *Târîhu'l-Endelüs* isimli eserini ilk sıraya koymuştur.⁸¹

Ancak bu iddia sahipleri bir taraftan bu eserin İbnü'l-Kütüyye'ye aidiyetini tartışırken diğer taraftan da onun Endülüs'ün tarihi ve Endülüs'te idarede bulunan emirlerinin hayatı hakkındaki engin bilgisinden kuşku duymamışlardır. Daha da önemlisi bu iddia sahipleri de dâhil Endülüs tarihi konusunda eser yazan bütün müellifler istisnasız kendi eserlerinde İbnü'l-Kütüyye'yi referans göstermişlerdir. Esasında İbnü'l-Faradî, hocasının Endülüs tarihi konusundaki bilgisini ve başarısını açıkça ifade etmiştir.⁸²

vileri Döneminde Kültürel Hayattaki Yeri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 34/1, (1993), 195-196.

⁷⁵ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zehab*, 4/362-363.

⁷⁶ İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-müzheb*, 2/218.

⁷⁷ Makkarî, *Nefhu't-îtib*, 3/171; 4/25.

⁷⁸ Makkarî, *Nefhu't-îtib*, 1/240, 265, 266, 267, 281, 337, 347, 352; 2/639; 3/15, 27.

⁷⁹ İbn Hacer, *Lisânü'l-mîzân*, 7/412.

⁸⁰ Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 1/48; 1/81; 2/1461.

⁸¹ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin, esmâ'ü'l-mü'ellifin ve âssârü'l-musannifin* (İstanbul: 1955), 2/49.

⁸² İbnü'l-Faradî, *Târîhu'ulemâ'i'l-Endelüs*, 2/78.

Ancak onun, bu konuda kendisine ait herhangi bir eser ismini zikretmemesi araştırmacıları bu tartışmanın içine sürüklemiştir. Biyografi ve tabakât alanında yazılan ve İbnü'l-Kütüyye'nin hayatını konu alan klasik kaynakların önemli bir kısmında ise eserleri arasında bu kitabına da yer verilmiş ve bu eserin ona aidiyeti konusunda tartışma yapılmamıştır.⁸³ Her hâlükârda eserdeki bu bilgilerin İbnü'l-Kütüyye aracılığıyla tasnif edildiği bilinen bir hakikattir. Dolayısıyla ister hayattayken kendisi yazmış veya yazdırmış olsun isterse vefatından sonra bir talebesi tarafından derlenmiş olsun eserin onun ismiyle anılması gayet fîsâbetli olmuştur.⁸⁴ Ziriklî, İbnü'l-Kütüyye'yi döneminin dil ve edebiyatını en iyi bilen tarihçisi olarak ifade etmiş ve bu eserini *Târîhu fethi'l-Endelüs* ismiyle zikretmiştir.⁸⁵

4.2. Eserin Endülüs Tarihi Açısından Önemi ve Eserin İçeriği

4.2.1. Eserin Endülüs Tarihi Açısından Önemi

İbnü'l-Kütüyye'nin *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs* isimli eserinde Müslümanların Endülüs'ü fethetmelerinden (92/711) itibaren Emîr Abdullah b. Muhammed b. Abdurrahman döneminin (888-912) sonlarına kadar cereyan eden birbirinden bağımsız çeşitli olaylar genel olarak tarih verilmeden ve özet bir şekilde ele alınmıştır.⁸⁶ Doğrudan Endülüs'ün fethini ve tarihini konu alan bir kaynak olması hasebiyle büyük öneme sahiptir. Benzer konuları işleyen bir başka eser olan *Ahbâr mecmû'a* isimli kitap, yazarı belli olmadığı, Emevi taraftarlığına fazlaca meyil gösterdiği için ve hangi tarihte yazıldığı bilinmediği için bununla kıyaslanması mümkün değildir. Bu özelliğinden dolayı İbnü'l-Kütüyye'nin bu eseri, kendisinden önce yazılan fakat birçok yönüyle eksik olan eserlere ait boşluğu önemli ölçüde doldurmuştur.⁸⁷ Bu nedenle Endülüs tarihçileri sıralanırken İbnü'l-Kütüyye ve onun bu eseri ilk sırada yer alır.⁸⁸

Ayrıca İbnü'l-Kütüyye'nin *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs* isimli eseri, Endülüs tarihi yazıcılığındaki ilk önemli girişim olması bakımından bu esere itimat etmeyi gerektirir. Aynı şekilde yazarın her yönüyle bu topluma mensup bir fert olması, Endülüs toplumunun tabiatı ve teşekkülüyle ilgili hususlara yer vermiş olması ve fetihden itibaren hicri üçüncü, miladi dokuzuncu yüzyılın sonuna kadar Endülüs'te meydana gelen olayların gerçekçi bir

⁸³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a' 'yân*, 4/368; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 4/363; İbn Beşkuvâl, *es-Sıla*, 1/137; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ'* 6/2592-2594.

⁸⁴ Mehmet Özdemir, "Endülüs Tarihi'nin Mevcut Kaynakları Üzerine (I)", *İstem*, 7/14, (2019), 13.

⁸⁵ Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/311.

⁸⁶ el-Halef, *Nüzumu hukmi'l-Emevîyyîn*, 1/18; Günel, "İbnü'l-Kütüyye", 21/117-118.

⁸⁷ Palencia, *Târîhu'l-fikri'l-Endelüsî*, 202.

⁸⁸ *Mûcezu dâireti'l-maârifî'l-İslâmiyye*, 22/6913.

portresini takdim etmeye gayret göstermesi gibi nedenler, eseri ayrıcalıklı bir konuma sahip kılmıştır.⁸⁹

Dikkatle incelendiğinde İbnü'l-Kütüyye'nin eserinin muhtevası onun tabiatı ve psikolojisi ile son derece tutarlılık arz ettiği görülmektedir. Kendisi yumuşak huylu bir kişiliğe sahip olması itibariyle tabiatı gereği herhangi bir gruba meyli söz konusu değildi. Baba tarafından Emevilerin mevalisi olması hasebiyle eserindeki Musa ile Lüzrik (Rodrigo) ve Benî Ümeyye hakkındaki bilgileri *Aḥbâr mecmû'a* isimli eserle uyum arz ettiği görülmektedir. Ancak onun Sare el-Kûtüyye'ye mensup olması yönüyle de rivayetlerinde Endülüslü olma kimliğini yansıtmamasına sebep olduğu göze çarpmaktadır. Esas itibariyle eser bu yönüyle çok büyük önem arz etmektedir. Zira çeşitli milletlerin farklı dinlere mensup olduğu bir ülkenin tarihini –özellikle bu unsurlara riayet edilerek- anlatılması son derece önemlidir. Denilebilir ki İbnü'l-Kütüyye haricinde bu konuda yazan çoğu tarihçiler meselenin bu yönünü ihmal etmişlerdir. Bununla birlikte eserde o dönemde Endülüs'te Müslümanlarla beraber yaşamakta olan Yahudi ve bazı Hıristiyan grupların bilgisinin yer almaması ise bir eksikliklerdir. Şayet İbnü'l-Kütüyye, bu unsurları da dikkate almış olsaydı Endülüs'teki İslâm toplumunun portresi tamamlanmış olacaktı.⁹⁰

4.2.2. Eserin İçeriği

Eserin elimizdeki nüshasında –ki muhtemelen sonradan oluşturulmuştur- bazı ana başlıklar tanzim edilmiş ve bu başlıkların altına/aralarına çeşitli konular serpiştirilmiştir. Ana başlıklar ise şu şekilde sıralanmıştır: Hakem b. Hişâm haberleri⁹¹, Hakem'in faziletleri⁹², Abdurrahman b. Hakem haberleri⁹³, Emir Muhammed'in güzel davranışları⁹⁴, İsâ b. Şehîd haberleri⁹⁵, Emir Muhammed'in bazı davranışları⁹⁶, Musa b. Musa haberleri⁹⁷, Münzir b. Muhammed'in emirliği⁹⁸, Abdullah b. Muhammed'in emirliği⁹⁹, Abdullah b. Muhammed'in Tüdmir'e hâkim olan Deysim b. İshak'la mücadelesi.¹⁰⁰

⁸⁹ Tâhâ, *Neş'etü tedvini't-târîhi'l-Arabî fi'l-Endelüs*, 7-10.

⁹⁰ Palencia, *Târîhu'l-fikri'l-Endelüsî*, 203-204.

⁹¹ İbnü'l-Kütüyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, 64.

⁹² İbnü'l-Kütüyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, 70.

⁹³ İbnü'l-Kütüyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, 75.

⁹⁴ İbnü'l-Kütüyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, 86.

⁹⁵ İbnü'l-Kütüyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, 106.

⁹⁶ İbnü'l-Kütüyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, 108.

⁹⁷ İbnü'l-Kütüyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, 111.

⁹⁸ İbnü'l-Kütüyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, 113.

⁹⁹ İbnü'l-Kütüyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, 115.

¹⁰⁰ İbnü'l-Kütüyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, 119.

Eserdeki bilgiler, klasik rivayet geleneğiyle bir araya getirilmiş ve çoğunlukla senetler birleştirilerek/telifik yapılarak aktarılmıştır. Ayrıca eserin çeşitli yerlerinde bu bilgilerin daha önce Abdülmelik b. Habîb, Temmâm b. Alkame ve konuyla ilgili eser yazmış olan diğer bazı âlimlerden aktarıldığı ifade edilmiştir.¹⁰¹ Bazı yerlerde ise Mâlikî ilim adamı İbn Lübâbe'nin (öl. 330/942) bu bilgileri hocalarından aktardığı söylenmiştir.¹⁰² Ayrıca eserdeki bazı bilgilerin de İbn Vaddâh'tan (öl. 287/900) rivayet edildiği bildirilmektedir.¹⁰³ Bazen de isim verilmeden meçhul fiil kipiyle veya işbîliyeteli bazı ilim ehlerinden rivayet edildiği ifade edilmiştir.¹⁰⁴ Böylece İbnü'l-Kütüyye, eserinde aktardığı bilgilerin kaynakları hakkında bazı ipuçları vermiş ve özellikle yazılı kaynak olarak Abdülmelik b. Habîb ile Temmâm b. Alkame'nin (öl. 283/896) eserlerine vurgu yapmıştır.¹⁰⁵ Ancak Abdülmelik b. Habîb'in eseri günümüze ulaşsa da Endülüs Emevileri veziri olarak bilinen Temmâm b. Alkame'nin *Urcûze*'sinden söz edilse de bu eser günümüze ulaşmamıştır.¹⁰⁶

İbnü'l-Kütüyye'nin eseri muhteva bakımından oldukça çeşitlilik arz etmektedir. Eserde Endülüs'ün Müslümanlar tarafından fethedilmeden önceki sosyal ve politik durumu, buradaki son yönetici ve ailesi hakkında bilgi verilmiş, Tarık ile Musa'yı Endülüs'ün fethine sürükleyen sebepler sıralanmıştır. Daha sonra fetih süreci detaylı bir şekilde ele alınarak bazı efsane tarzı olaylara da yer verilmiştir.¹⁰⁷

İbnü'l-Kütüyye'nin bu eserinde fetih sonrası Endülüs'ün erken dönem olayları hakkında önemli bilgiler yer almaktadır.¹⁰⁸ Mesela Velid b. Abdülmelik'in elçisinin hicri 95 senesinde Endülüs'e gelerek Musa b. Nusayr ile Tarık b. Ziyad'ı buradan çıkardığı, buraya yönetici olarak Musa'nın oğlu Abdülaziz'i bıraktığı ve merkez olarak da İşbîliye şehrini seçtiği kaydedilmektedir. Burası büyük bir nehir kenarında kurulmuş korunaklı bir şehirdi. Elçi Müslümanların güvenliği için gemilerin de her zaman hazırda bulunacağı ve Endülüs'ün kapısı olacağı bir yer tercih etmişti.¹⁰⁹ Ayrıca eserde bu süreçte Musa b. Nusayr"(bir tırnak fazla)ın İşbîliye surlarını

¹⁰¹ İbnü'l-Kütüyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, 32, 35, 56, 58.

¹⁰² İbnü'l-Kütüyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, 56, 58.

¹⁰³ İbnü'l-Kütüyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, 73.

¹⁰⁴ İbnü'l-Kütüyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, 77, 82.

¹⁰⁵ İbnü'l-Kütüyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, 32, 35, 56, 58.

¹⁰⁶ Mehmet Aykaç, "İbn Alkame", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/306.

¹⁰⁷ İbnü'l-Kütüyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, 29-40.

¹⁰⁸ *Mûcezu dâireti'l-mârifî'l-İslâmiyye*, 27/8323. Geniş bilgi için bk. Nizamettin Parlak, *Endülüs'ün Doğuşu*, (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2021), 36-84.

¹⁰⁹ İbnü'l-Kütüyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, 36; Müellifi meçhul, *Ahbâr mecmû'a*, Yayına hazırlayan: Don Emilio Lafuente (Madrid: 1867), 19.

sağlamlaştırdığı ve Şam'a döndüğünde dönemin Emevi halifesi Süleyman b. Abdülmelik tarafından cezalandırıldığı bilgisi yer almaktadır.¹¹⁰

Eserde Ömer b. Abdülaziz'in, Semh b. Malik'ten, Endülüs'teki Müslümanların oradan çıkarılıp başka İslâm topraklarına yerleştirmesini talep ettiği ancak Semh b. Malik'in ona, Endülüs'te Müslümanların sayıca fazla güvende olduklarını söylemesi üzerine onun da bu görüşünden vazgeçtiği ifade edilmekte, ayrıca Ömer b. Abdülaziz'in Kurtuba surlarını sağlamlaştırıp köprüsünü tamir ettirdiği kaydedilmektedir.¹¹¹

Eserde Tarık b. Ziyâd ile Musa b. Nusayr'ın Endülüs'e girişleri ve Lüzrik ile mücadeleleri abartılı bir şekilde anlatılmıştır. Bu kısımda Arapların ve Emevi sülalesinin ön plana çıkarıldığı görülmektedir.¹¹² Bazen de İbnü'l-Kütiyye'nin kendi geçmişini sayılan Gotların öne çıkarıldığı ve onlara övgüler dizildiği görülmektedir. Artabos/Ardabast ile Sumeyl b.Hâtim ve Meymûn el-Âbid arasında cereyan eden olaylarda Araplar kaba cahiller olarak yansıtılmakta buna mukabil Gotların (Artabaş) medeni ve kibar olarak öne çıkarıldığı görülmektedir.¹¹³ Ancak sadece bu olaydan yola çıkarak İbnü'l-Kütiyye'nin Got milliyetçiliği yaptığı tespitinde bulunmak oldukça zorlama bir durum olur. Çünkü aynı eserde özellikle fitne olaylarına karışan Müvelledûn kesimine karşı çok ağır bir dil kullanılmıştır. İbnü'l-Kütiyye, isyancı müvelledûn'un reisi olarak bilinen İbn Mervân'ı kötü niyetli, fitneci olarak nitelemiş ve onun ki arada bir derede İslâm'la küfür arasında bir din ihdas ettiğini, İslâm dinine ilaveler yaptığını vurgulamıştır.¹¹⁴

İbnü'l-Kütiyye, I. Hakem dönemindeki olayları anlatırken bütün Endülüs'ün ona itaat ettiğini ancak müvelled olan Benî Kasî ailesinin inatlarında ısrar ederek isyana devam ettiklerini¹¹⁵, II. Abdurrahman döneminde ise ortaya çıkan isyanlara karşı bunlardan destek alındığını ve diğer gruplara karşı mücadelede kullanıldıklarını¹¹⁶, III. Abdurrahman döneminde 312 senesinde ise Benî Kasî isyanlarının son bulduğunu ve bu tarihten itibaren bu bölgenin idaresinin Ebû Yahya Muhammed b. Abdurrahman et-Tücebî'ye ve çocuklarına kaldığını ifade etmiştir.¹¹⁷

Aynı şekilde eserde Endülüs'ün en büyük isyanı olan İbn Hafsûn isyanı detaylı bir şekilde anlatılmış, müvelled lideri İbn Hafsûn ve beraberin-

¹¹⁰ İbnü'l-Kütiyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, 36.

¹¹¹ İbnü'l-Kütiyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, 36; *Ahbâr mecmû'a*, 24.

¹¹² İbnü'l-Kütiyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, 32-35.

¹¹³ İbnü'l-Kütiyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, 58-64; Palencia, *Târîhu'l-fikri'l-Endelüsî*, 203-204.

¹¹⁴ İbnü'l-Kütiyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, 101-102.

¹¹⁵ İbnü'l-Kütiyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, 70.

¹¹⁶ İbnü'l-Kütiyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, 79.

¹¹⁷ İbnü'l-Kütiyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, 124.

dekilere karşı ağır ifadeler kullanılmıştır.¹¹⁸ Görüldüğü üzere eserdeki bu bilgiler bir bütün olarak karşılaştırıldığında eserde Emevi veya Arap düşmanlığı yapılmadığı gibi Emevi milliyetçiliği veya eski İspanyol milliyetçiliği de yapılmamıştır.¹¹⁹ Fitne olayları işlenirken de ayırım yapmaksızın bu olaylara sebep olan her çeşit unsurlara yer verilmiştir.¹²⁰

İbnü'l-Kütiyye, siyasi olayların yanı sıra bazen sosyal hayat ve doğal afetlerle ilgili bilgi vermiş, Endülüs'te kıtlığın yaşandığı yıllara da değinmiştir.¹²¹ İmar faaliyetlerinden de söz eden İbnü'l-Kütiyye, II. Abdurrahman'ın Kurtuba camiine ilaveler yaptığını ve İşbiliye'de de bir cami yaptırdığını yine II. Abdurrahman döneminde 230 yılında meydana gelen Mecusi (Viking) saldırısına karşı şehrin surlarının sağlamlaştırıldığını ifade etmiştir.¹²² Aynı şekilde Müellif, takdir ettiği yöneticilerden övgüyle bahsettiği gibi beğenmediği yöneticileri de açık bir şekilde eleştirmiştir. Emir Muhammed (Saltanatı: 852-886)'den, sabırlı, vakarlı, olaylardan ders çıkararak, ilim ehline, dostlarına ve askerlerine değer veren, valilerini iyi insanlardan seçen bir şahsiyet olarak bahsetmiş, II. Hişam'ı (Saltanatı: 976-1009) bu düzeni bozmakla, yaşlı tecrübeli valiler yerine genç ve liyakatsiz olanları seçmekle suçlamış bu durumun neticesinde “münasifün” denilen rüşvetçi valilerin ortaya çıktığını vurgulamıştır.¹²³

İbnü'l-Kütiyye, Emevilerin mevaliye karşı bakışı ve uygulamalarını ifade eden bazı örneklere de yer vermiştir. “Sumeyl'in haberleri” başlığıyla takdim edilen bir olayda onun tavrı ve tutumu şöyle aktarılır: Okuma yazma bilmeyen Sumeyl b. Hâtim el-Kilâbî bir gün bir müeddibin “O günleri insanlar arasında döndürüp duruyoruz”¹²⁴ ayetini okuturken dinler ve bu ayetin “Araplar arasında döndürüp duruyoruz” şeklinde olması gerektiğini ifade eder. Ancak müeddib, hayır “insanlar arasında” diye tekrar edince Sumeyl, “Ayet bu şekilde mi indi?” diye sorar ve hoca “evet bu şekildedir” der. Bunun üzerine Sumeyl, “Allah'a yemin olsun ki bu durumda köleler, aşağılananlar ve değersizler de bizimle iktidara ortak olabilirler” diye karşılık verir.¹²⁵ Aynı şekilde Sumeyl'in başındaki takkesinin yamulduğunu gören bir adam ona: “takkeni düzelt” deyince Sumeyl, ona “şayet o takkenin bir kabilesi varsa onu düzeltirler” cevabını verir.¹²⁶

¹¹⁸ İbnü'l-Kütiyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, 103-105.

¹¹⁹ Palencia, *Târîhu'l-fikri'l-Endelüsî*, 204.

¹²⁰ İbnü'l-Kütiyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, 101-102

¹²¹ İbnü'l-Kütiyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, 100.

¹²² İbnü'l-Kütiyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, 78.

¹²³ İbnü'l-Kütiyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, 86.

¹²⁴ Âl-i İmrân 3/140.

¹²⁵ İbnü'l-Kütiyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, 60.

¹²⁶ İbnü'l-Kütiyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, 60-61.

Bir diğer örnekte de bir yöneticinin zorbalığı vurgulanmıştır. Buna göre Haâşim b. Abdülaziz, komşusunun evini zorla sahiplenmek istemiş bu isteği reddedilince ev sahibini evinin içinde hapsedmiştir. Ümeyye b. İsâ bu durumu öğrenince saraya girmiş ve bu meselenin doğru olup olmadığını araştırmıştır. Bunun üzerine Haşim, elçi gönderip ev sahibini serbest bırakmıştır.¹²⁷

İbnü'l-Kütüyye, eserinde bazen satır aralarında çok özel bilgilere de yer vermiştir. Mesela bize Musa b. Musa'nın, damadı, İzrak b. Müntîl (Munt) tarafından yaralandığına ve bu da onun sonu olduğuna dair detaylı bilgiler aktarmıştır.¹²⁸

4. İbnü'l-Kütüyye'ye Yöneltilen Eleştiriler

İbnü'l-Kütüyye'ye birçok açıdan metot eleştirisi yöneltilmiştir. Başta İslâmi ilimler (hadis, fıkıh vb.) olmak üzere Endülüs tarihi alanındaki bilgileri ve bu bilgileri takdim etme yöntemi eleştirilmiştir.

İbnü'l-Faradî, İbnü'l-Kütüyye'nin hadis ve fıkıh konusundaki rivayetlerinin mazbut/sağlam olmadığını ve kendine ait oturmuş bir usulünün bulunmadığını iddia etmiş ve ileriki yaşında da onda unutkanlık hâsıl olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca İbnü'l-Faradî, onun tarihle ilgili bilgilerinin ezbere dayalı irticali bilgiler olduğunu, hadiste tedlîs¹²⁹ yaptığını ve yaşamında/giyiminde aşırı zühde kaçarak sosyal hayatın dışına çıktığını öne sürmüştür.¹³⁰

İbn Hallikân, onun fıkıh ve hadis rivayetleri konusunda sağlam olmadığını ve bu konuda bir metodunun bulunmadığını ifade etmiştir. İbnü'l-Kütüyye'ye rivayetlerini manayla aktarmış, rivayet aktarma konusunda bir usulü takip etmemiş ve çoğu zaman senetsiz tashih edilmeyen bilgileri aktardığı için de eleştirilmiştir.¹³¹ Usul konusunda bir eleştiri de Süyûtî'den gelmiştir. Ona göre İbnü'l-Kütüyye'nin hadis ve fıkıh konusunda bir düzeni oluşmamış ve oturmuş bir usulü da ortaya çıkmamıştır.¹³² Bununla birlikte onun, Arap dili ve belagati konusundaki başarısı, bu alanda yazmış olduğu örnek eserleri herkesin övgüsüne mazhar olmuş ve birçok kimse ondan istifade etmiştir.¹³³

¹²⁷ İbnü'l-Kütüyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, 98.

¹²⁸ İbnü'l-Kütüyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, 111-112; *Mûcezu dâireti'l-maârifi'l-İslâmiyye*, 27/8322.

¹²⁹ Tedlis: Hadis ıstılahında bir râvinin hocasından işitmediği bir hadisi ondan duymuş gibi nakletmesi anlamında kullanılan bir terimdir. bk. Bünyamin Erul, "Tedlîs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/262-264.

¹³⁰ İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzheb*, 2/218.

¹³¹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, 6/2592; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, 4/25; Zehebî el-İber, 2/127.

¹³² Süyûtî, *Buğyetü'l-vuât*, 1/198.

¹³³ İbn Hallikân, *Vefeyât*, 4/368-369.

Ribera, özellikle onun *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs* isimli eserindeki bilgileri, taraflı, bazen çelişkili ve birbirinden kopuk malumat olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca eserde serpiştirilen bir kısım rivayetlerin de aralarında bir bağ ya da tutarlılık olmayan, tarihi bir temele dayanmayan ve duygusal bir üslupla oluşturulmuş milli efsanelerden (destanlardan) müteşekkil olduğu vurgulanmıştır.¹³⁴

Endülüs tarihi ile ilgili bir eser telif eden Hugh Kennedy, İbnü'l-Kütüyye'yi dedikoducu olarak nitelemiş ve onun olayları anlatırken işin içine kendi duygularını kattığını iddia etmiştir. Özellikle yöneticilerle ilgili anlattığı olaylarda taraf tuttuğunu, beğendiklerine övgüler dizdiğini ve beğenmediklerine karşı ağır ithamlarda bulunduğunu iddia etmiştir.¹³⁵

Sonuç

İbnü'l-Kütüyye, hicri üçüncü asrın son çeyreğinde Kurtuba'da doğmuş ve bir asra yakın hayatı, dönemin ve bölgenin en zengin ilim muhiti olan Kurtuba ile İşbîliye şehirlerinde geçmiştir. Buralarda birçok ilim adamından istifade etmiş ve kendisi de birçok ilim adamına hocalık yapmıştır. Fıkıh, hadis, tarih, dil ve şiir gibi çeşitli ilimlerle ilgilenen İbnü'l-Kütüyye'nin asıl uzmanlık alanı dil ve edebiyattır. Onun bu konudaki başarıları yazdığı eserlerden ve hakkında yazılan bilgilerden anlaşılmaktadır. İbnü'l-Kütüyye'nin hayatını yazanlar, onu Endülüs'te Arap dilinin imamı, Arap dilinin ve şiirinin öncüsü, Arapçanın öncüsü ve Endülüs tarihi uzmanı olarak tanımlamışlardır. Endülüs dil çalışmalarının kurucusu olarak kabul edilen Ebû Alî el-Kālî, İbnü'l-Kütüyye'yi Endülüs'ün Arapça konusunda en üstün ilim adamı olarak ifade etmiştir.

Farklı alanlarda eser yazan İbnü'l-Kütüyye, yazdığı her bir eseri kendi alanın öncüsü olduğu vurgulanmıştır. Özellikle Arap dili morfolojisinde yazdığı *Kitâbu tesârîfi'l-ef' 'al* ve *Kitabu'l-maksûr ve'l-memdüd* isimli eserleri bu alanın başyapıtları olarak kabul edilmiştir. Şiirle de ilgilenen İbnü'l-Kütüyye, daha çok tabiat güzelliklerinin tasvirlerine dair şiirler yazmıştır. Ancak onun bu şiirleri bir bütün olarak günümüze ulaşmamıştır.

Tarihçi kimliğiyle de ön plana çıkan İbnü'l-Kütüyye'nin, Endülüs tarihini, Endülüs devlet adamlarının, ilim adamlarının ve şairlerinin biyografilerini iyi bildiği ve bu bilgileri çoğu zaman ezberinden irticalen aktardığı ifade edilmiştir. Ona nispet edilen Endülüs tarihine dair *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs* isimli eserin kendisine aidiyeti konusunda tartışmalar olsa da

¹³⁴ Palencia, *Târîhu'l-fikri'l-Endelüsî*, 203.

¹³⁵ Hugh Kennedy, *Endülüs Müslüman İspanya ve Portekiz'in Siyasi Tarihi*, çev. Ayşenur Demir (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019), 79-81.

Endülüs tarihi konusundaki derin bilgisi ve eserin içeriğindeki bilgilerin ona aidiyeti meselesi hiçbir zaman tartışma konusu olmamıştır.

İbnü'l-Kütüyye'nin *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs* isimli eseri, doğrudan Endülüs'ün fethini ve tarihini konu alan bir eser olması hasebiyle büyük öneme sahiptir ve kendisinden önce yazılan fakat birçok yönüyle eksik olan eserlere ait boşluğu önemli ölçüde doldurmuştur. Ayrıca yazarın Endülüs'te doğup büyümüş olması, soy itibarıyla eski Endülüs halklarıyla bağlantısının bulunması, Endülüs toplumunun tabiatı ve teşekkülüyle ilgili hususlara yer vermiş olması ve olayların gerçekçi bir portresini takdim etmeye gayret göstermiş olması gibi nedenler, onun bu eserini ayrıcalıklı bir konuma taşımıştır. Bununla birlikte eserde o dönemde Endülüs'te Müslümanlarla beraber yaşamakta olan Yahudi ve bazı Hıristiyan grupların bilgisinin yer almaması ise bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır. Şayet İbnü'l-Kütüyye, bu unsurları da dikkate almış olsaydı Endülüs'teki İslâm toplumunun gerçek portresi bir bütün olarak tamamlanmış olacaktı.

Kaynakça

- Adıgüzel, Cumhur Ersin. "Endülüs'te Dil Çalışmalarının Kurucu İsmi: Ebû Alî el-Kâlî". *Istanbul Journal of Arabic Studies* 2/1 (Haziran 2019). 3-22.
- Aykaç, Mehmet. "İbn Alkame". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/306. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.
- Bağdatlı İsmail Paşa. *Hediyyetü'l-ârifin, esmâ'ü'l-mü'ellifin ve âssârü'l-musannifin*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1955.
- Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd (öl. 279/892-93). *Ensâbü'l-Eşraf*. Thk. Süheyl Zekkâr ve Riyâd ez-Ziriklî. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996.
- Dabbî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Yahyâ b. Ahmed b. Amîre ed-Dabbî (öl. 599/1203). *Buğyetü'l-mültemis fi târihi ricâli'l-Endedüs*. Kahire: Daru'l-Kütübi'l-Arabî, 1967.
- Erul, Bünyamin. "Tedlîs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/262-264. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Feth b. Hâkân el-Kaysî. Ebû Nasr el-Feth b. Muhammed b. Ubeydillâh b. Hâkân b. Abdillâh el-Kaysî el-İşbîlî (öl. 529/1135). *Maṭmaḥu'l-enfus ve mesrahu't-te'ennüs fi mülehi ehli'l-Endelüs*. Thk. Muhammed Ali Şevâbike. Müessetü'r-Risâle, 1403/1983.
- Görmez, Mehmet. "Kâsım b. Asbağ". *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 24/540-541. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Günel, Fuat. "İbnü'l-Kütüyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/117-118. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- el-Halef, Sâlim b. Abdullah. *Nüzumu hukmi'l-Emevîyyîn ve rusûmuhum fi'l-Endelüs*. Medine: el-Câmiatü'l-İslâmîyye, 1423/2003.

- Heyet, *Mücezu dâireti'l-maârifî'l-İslâmiyye*. 23/7290. Merkezü'ş-Şârîka, 1418/1998.
- Humeydî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr Fütûh (Fettûh) b. Abdillâh (öl. 488/1095). *Cezvetü'l-muktebis fi zikri vülâti'l-Endelüs*. Kahire: ed-Dâru'l-Mısıriyye, 1966.
- İbn Abdülmelik, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdilmelik b. Muhammed b. Saîd el-Evsî el-Ensârî el-Merrâküşî (öl. 703/1303). *ez-Zeyl ve't-Tekmile li kitabey el-Mevsil ve's-Sıla*. Thk. İhsan Abbas. Tunus: Daru'l-Garbi'l-İslâmî, 2021.
- İbn Asâkir, Ebû Muhammed Bahâüddîn el-Kâsım b. Alî b. el-Hasen ed-Dimaşkı (öl. 600/1203). *Târîhu medîneti Dimaşk*. Thk. Ömer b. Garâme. Dâru'l-fikr, 1415/1995.
- İbn Beşküvâl, Ebü'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik b. Mes'ûd b. Mûsâ b. Beşküvâl el-Hazrecî el-Ensârî el-Endelüsî (öl. 578/1183). *es-Sıla fi târihi e'immeti'l-Endelüs*. 2. Basım. Mektebetü'l-hancî, 1374/1955.
- İbnü'l-Ebbâr, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Ebî Bekr b. Abdillâh b. Abdirrahmân b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kudâî (öl. 658/1260). *et-Tekmile li Kitâbi's-Sıla*. Thk Abdüsselam el-Hirâs. Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.
- İbnü'l-Faradî, Ebü'l-Velîd Abdullâh b. Muhammed b. Yûsuf el-Kurtubî el-Ezdi (öl. 403/1013). *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*. Thk. Seyyid İzzet Attâr. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1408/1988.
- İbn Ferhûn, Ebü'l-Vefâ (Ebû İshâk) Burhânüddîn İbrâhîm b. Alî b. Muhammed el-Ceyyânî el-Medenî (öl. 799/1397). *ed-Dibâcü'l-müzheb fi ma'rifeti a'yânî 'ulemâ'i'l-mezhebe*. Thk. Muhammed el-Ahmedî. Kahire: Dâru't-Turâs, ts.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (öl. 852/1449). *Lisânü'l-mizân*. Thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Dâru'l-Beşâir, 2002.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî (öl. 681/1282). *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân*. Thk. İhsan Abbas. Beyrut: Dâru Sadır, 1971.
- İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî (öl. 1089/1679). *Şezerâtü'z-zeheb fi aḥbâri men zeheb*. Thk. Mahmud el-Arnaut. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1406/1986.
- İbn İzârî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. İzârî el-Merrâküşî (öl. 712/1312'den sonra). *el-Beyânü'l-muḡrib fi (ihtisâri) aḥbâri mülûki'l-Endelüs ve'l-Maḡrib*. neşr. G. S. Colin ve Levi Provençal, 3. Basım. Beyrut: Daru's-Sekâfe, 1983.
- İbnü'l-Kiftî, Ebü'l-Hasen Cemâlüddîn Alî b. Yûsuf b. İbrâhîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî (öl. 646/1248). *İnbâhü'r-ruvât alâ enbâhi'n-nühât*. Thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1406/1982.
- İbnü'l-Kütüyye, Ebû Bekr Muhammed b. Ömer b. Abdilazîz b. İbrâhîm el-Endelüsî el-İşbîlî el-Kurtubî (öl. 367/977). *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*. Thk. İbrâhîm Ebyârî. Beyrut: el-Mektebetü'l-Endelüsiyye, 1410/1989.
- İbn Yûnus, Ebû Saîd Abdurrahmân b. Ahmed b. Yûnus b. Abdilâlâ es-Sadeî el-

- Mısrî (öl. 347/958). *Târîhu İbn Yûnus el-Mısrî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421.
- Karaarslan, Nasuhi Ünal. "İbn Düreyd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/216-219. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.
- Kâtip Çelebi (öl. 1067/1657). *Keşfu'z-zunûn an esmâi'l-kütübi ve'l-fünûn*. Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ. 1941.
- Kennedy, Hugh. *Endülüs Müslüman İspanya ve Portekiz'in Siyasi Tarihi*. çev. Ayşenur Demir. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019.
- Makkarî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî el-Makkarî et-Tilimsânî el-Fâsî (öl. 1041/1632). *Nefhu't-tîb min guşni'l-Endelüsü'r-raṭîb ve zikru vezîrihâ Lisâni'd-dîn İbni'l-Haṭîb*. Thk. İhsan Abbâs. Beyrut: Dâru Sâdır, 1997.
- Müellifi meçhul. *Aḥbâr mecmû'a*. Neşr. Don Emilio Lafuente. Madrid: 1867.
- Özdemir, Mehmet. "Müvelledûn'un Endülüs Emevileri Döneminde Kültürel Hayattaki Yeri". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 34/1. (1993). 175-208.
- Özdemir, Mehmet. "Müvelledûn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/228-229. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Özdemir, Mehmet. "Endülüs Tarihi'nin Mevcut Kaynakları Üzerine (I)". *İstem*. 7/14. (2019). 11-40.
- Özel, Ahmet. "Huşeni". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/421-422. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- Palencia, Angel Gonzalez. *Târîhu'l-fikri'l-Endelüsî*. çev. Hüseyin Mu'nis. Kahire: Merkezü'sekâfeti'd-dîniyye, 1955.
- Parlak, Nizamettin. *Endülüs'ün Doğuşu*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2021.
- Seâlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâîl es-Seâlibî (öl. 429/1038). *Yetîmetü'd-dehr fi meḥâsini ehli'l-âşr*. Thk. Müfid Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983.
- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî (öl. 911/1505). *Buğyetü'l-vu'ât fi ṭabaḳâti'l-luğaviyyîn ve'n-nühât*. Thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim. Lübnan: el-Mektebtü'l-Asriyye, ts.
- Tâhâ, Abdülvâhid Zennûn. *Neş'etü tedvîni't-târîhi'l-Arabî fi'l-Endelüs*. Bağdat: Dâru's-Şuûni's-Sekâfiyye, 1424/1988.
- Tüccar, Zülfikar. "Ferrâ Yahya b. Ziyâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1995. 12/406-408.
- Yâfiî, Ebû Muhammed Afîfüddîn Abdullâh b. Es'ad b. Alî b. Süleymân el-Yâfiî el-Yemenî (öl. 768/1367). *Mir'âtü'l-cenân ve 'ibretü'l-yakẓân fi ma'rifeti havâdisi'z-zamân*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1997.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-

- Bağdâdî er-Rûmî (öl. 626/1229). *Mu'cemü'l-üdebâ' (İrşâdü'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb, İrşâdü'l-elibbâ' ilâ ma'rifeti'l-üdebâ', Ṭabaqâtü'l-üdebâ')*. Thk. İhsan Abbâs. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1414/1993.
- Yusuf b. İlyân b. Musa b. Serkîs. *Mu'cemü'l-matbû'âti'l-Arabiyye*. Mısır: Matbaatü Serkîs, 1928.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî (öl. 1205/1791). *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Ḳāmûs*. Dâru'l-Hidâye, ts.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî (öl. 748/1348). *el-'İber fi ḥaberi men ğaber*. thk. Ebû Hâcer Muhammed, (Beyrut: Dâru'l-kütüb'l-ilmîyye, ts.
- Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî ed-Dımaşkî (öl. 1893-1976). *el-A'lâm*. 15. Basım. Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002.